

«نائینی؛ فقیه فقه حکومتی»؛ گزارشی از کرسی ترویجی مبانی فقه حکومتی از دیدگاه میرزای نائینی(ره)
**نائینی از قائلین به گفتمان فقه حکومتی و فقه نظام ساز است/ چپ و راست تلاش کرده‌اند نائینی
کنند/ نائینی؛ عالمی معتقد به گستره حداکثری دین، شریعت و فقه**

شهریور ۱۱، ۱۴۰۱ آخرین اخبار، حکومت و قانون، دیدگاه و گزارش

مشکانی سبزواری با اشاره به تلاش‌های نائینی در زمینه ارائه نظریه و نظام مشروطه گفت: نائینی در زمره نخستین فقیهانی و مبتنی بر فقه و متناسب با شرایط زمانی و مکانی، به ارائه الگویی برای نظام سیاسی پرداخته است. به‌طور قطع می‌توان مناسبات حداکثری دین و سیاست و آمیختگی این هر دو باور دارد. از دیدگاه نائینی سیاست در دل دین و احکام اسلامی تش درج شده است.

به گزارش **خبرنگار اجتهاد**، کرسی علمی ترویجی «مبانی فقه حکومتی از دیدگاه میرزای نائینی(ره)» با حضور حجت‌الاسلام دهنده، حجت‌الاسلام محمدجواد تاکی به‌عنوان ناقد و حجت‌الاسلام دکتر محمد قاسمی، به‌عنوان دبیر علمی، از سوی مرکز ف میرزای نائینی(ره) برگزار گردید.

بخش اول: مقدمات بحث:

حجت‌الاسلام مشکانی سبزواری، در این نشست علمی به ارائه بحث در دو بخش مقدمات و مبانی پرداخت.

۱. قرائت‌های اختلافی از نائینی و اجحاف در حق ایشان

عضو شورای علمی گروه فقه سیاسی مرکز فقهی در ابتدا با اشاره به کشاکش‌ها و قرائت‌های مختلف پیرامون اندیشه و فقه چنددهه اخیر دو جریان چپ و راست تلاش کرده‌اند نائینی را به‌نفع خود تفسیر و قرائت کنند که البته در این میان جریان زمین کسب کرده است و تحریف‌ها و اجحاف‌هایی نیز نسبت به مرحوم نائینی صورت گرفته است.

۲. نائینی؛ فقیه میان دوره‌های (نظریه و نظام)

مدرس حوزه و دانشگاه در ادامه به تبیین شخصیت فقهی-سیاسی نائینی پرداخت و با اشاره سه دوره فقهی با رویکرد سید دانست و گفت: از کلینی تا کرکی، دوره گزاره‌های سیاسی است. از کرکی تا نائینی دوره نظریه‌های پردازی سیاسی و از نائینی وی ادامه داد: در این میان میرزای نائینی با توجه به سیره و آثارشان، یک پای در دوره نظریه و پای دیگر در دوره نظام دارند

۳. نائینی؛ فقیه نظام‌ساز

مشکانی سبزواری در ادامه با اشاره به تلاش‌های نائینی در زمینه ارائه نظریه و نظام مشروطه گفت: نائینی در زمره نخستین وارد شده و مبتنی بر فقه و متناسب با شرایط زمانی و مکانی، به ارائه الگویی برای نظام سیاسی پرداخته است.

۴. فقه حکومتی؛ فقاقت از پایگاه حکومت

مشکانی در مقدمه دوم خود به تعریف فقه حکومتی و برداشتها و رویکرد مختلف پیرامون آن پرداخت و در تعریف فقه ناظر بر تمام ابواب فقه است. در این نگاه، استنباط‌های فقهی باید بر اساس فقه اداری نظام اجتماعی انجام شود و تمامی ابعاد باشد.

وی با اشاره به تعاریف دیگر در این زمینه ادامه داد: در تعریف دیگر در مورد فقه حکومتی می‌خوانیم: فقه حکومتی دانش چارچوب یک سازمان متشکل مبتنی بر قدرت حاکم در یک دولت - کشور است. تعریف‌های دیگری نیز وجود دارد که نیازی بدانیم، فقه حکومتی، فقهی حکومت محور است و اساساً در زمانی که حکومت اسلامی برقرار است زمینه طرح و بحث پیدا

۵. برداشتها و رویکردهای مختلف از فقه حکومتی

مشکانی سبزواری سپس به رویکردها و برداشتهاهای مختلف پیرامون فقه حکومتی اشاره کرد و آن‌ها در دو دسته کلان سلب سه رویکرد (۱) فقه توجیه‌گر حکومت؛ (۲) فقه غیر معارض با حکومت؛ (۳) رویکرد فقه عصری-عرفی؛ و در بخش ایجاب رویکردهای جزءنگر؛ (۳) رویکردهای کل‌نگر اشاره کرد.

وی سپس رویکردهای ایجابی حداقلی را در چهار دسته (۱) رویکرد فقه ساختارگرا؛ (۲) رویکرد توسعه حکمی؛ (۳) رویکرد ایجابی جزئی نگرانه را در قالب ۷ دسته (۱) رویکرد فقه سیاسی؛ (۲) رویکرد فقه الحکومه؛ (۳) رویکرد فقه کلان: احکام حکومتی؛ (۴) رویکرد فقه اداره؛ (۵) رویکرد فقه الدوله، معرفی کرد.

در نهایت رویکردهای ایجابی کل‌نگر را نیز در ۵ رویکرد دسته‌بندی کرد: (۱) رویکرد نگاه حکومتی به فقه موجود؛ (۲) رویکرد فقه ولایی؛ (۳) رویکرد فقه نظام‌های اجتماعی؛ (۴) رویکرد فقاقت از پایگاه حکومت.

۶. نائینی فقیه حکومتی (رویکرد فقاقت از پایگاه حکومت)

عضو شورای علمی فقه سیاسی دانشگاه باقرالعلوم (ع) پس از بیان رویکردهای فقه حکومتی گفت: از میان این دسته‌ها و یعنی رویکرد فقاقت از پایگاه حکومتی اعتقاد دارد. شواهد و نشانه‌های این ادعا نیز اولاً رصد مبنائی و ثانیاً بنائات و محتوایشان است.

۷. نحوه رصد رویکرد حکومتی به فقه در سیره و تراث فقها

این مدرس فقه سیاسی اضافه کرد: برای تبیین و اثبات اینکه کدامیک از فقیهان به رویکرد حکومتی به فقه اعتقاد دارند دو را

اول: رصد بنائی و محتوایی: در این شیوه با رصد منابع فقهی، مطالب مرتبط با حوزه‌ی سیاست و حکومت گردآوری و دسته‌بندی و مباحث سیاسی و حکومتی فقیه، به وجود یا فقدان رویکرد سیاسی و حکومتی او در فقه حکم می‌گردد.

دوم رصد مبنائی: در این شیوه اما برخلاف شیوه‌ی پیشین، به جای رصد محتوای سیاسی و حکومتی منابع فقهی، مبانی فکری و بر اساس منهج فقهی- فقهاتی هر یک از فقها، در مورد وجود یا فقدان رویکرد حکومتی به فقه در سیره‌ی فقهی و فقهاتری وی اضافه کرد: در این نشست از رصد مبنائی بهره می‌گیریم و از طریق کاوش در مبانی مرحوم نائینی تلاش می‌کنیم اعتقاد کنیم.

۸. مبانی؛ به‌مثابه اصول موضوعه فقه حکومتی

مشکانی سبزواری ادامه داد: مبنا دو کاربرد دارد. در کاربرد اول به معنای دلیل مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ اما در کاربرد دوم در این نشست مقصود از مبانی فقه حکومتی، اصول موضوع فقه حکومتی است. بر این اساس مقصود از مبانی فقه حکومتی به‌مثابه مبانی اساس و شالوده‌ی فقه حکومتی به شمار می‌روند و در صورت اثبات و تبیین صحیح آن‌ها، به راحتی می‌توان از امکان و امکان‌پذیری مبانی انواع و اقسامی دارد، مبانی فلسفی، مبانی اصولی، مبانی عرفانی، مبانی فقهی و از جمله مبانی کلامی. د نظر هستند و دیگر مبانی.

ارائه دهنده نشست در ادامه به شمارش انواع مبانی کلامی پرداخت و گفت: مبانی کلامی نیز دارای تقسیمات مختلفی شناختی، هستی‌شناختی، راه‌شناختی، راهنما شناختی و ... است که در این نشست به برخی از آن‌ها به‌عنوان مبانی کلامی

۹. تبیین نحوه استدلال به مبانی کلامی برای اثبات فقه حکومتی

معاون پژوهش موسسه آموزش عالی امام رضا(ع) در مورد نحوه استدلال به مبانی کلامی برای اثبات رویکرد حکومتی فقهی گفت: به‌عنوان مثال، گسترهی حداکثری شریعت یکی از مبانی فقه حکومتی است؛ به این بیان که: زمانی می‌توان از فقه حداکثری شریعت را اثبات کرده باشیم. همچنین برای انتساب و استناد اندیشه و رویکرد حکومتی به فقه به کسی، باید ا پرداخت و مثلاً نگاه وی درباره‌ی گسترهی شریعت (جامعیت دین) را جویا شد. اگر قائل به گسترهی حداکثری برای شریعت حکومتی سخن به میان آورد، اما در صورت کشف نگاه حداقلی وی به شریعت، دیگر هیچ امید و احتمالی برای انتساب داشت. همچنین اعتقاد به نسبت دین و سیاست، حکومت و ضرورت آن و نیز اعتقاد به ولایت فقیه، نوع تحلیلی که فقیه از دین، ماهیت احکام اسلامی و شئون و سیره‌ی علمی معصومین (ع) و ... به دست می‌دهد و مواردی از این دست، از جمله ام‌شمار می‌روند و اگر فقیه‌ی به این امور اعتقاد داشت، می‌توان از احتمال اعتقاد وی به فقه حکومتی سخن به میان آورد.

بخش دوم: مبانی فقه حکومتی از دیدگاه نائینی

پژوهشگر حوزه فقه سیاسی در بخش دوم ارائه خود به بحث مبانی کلامی فقه حکومتی از منظر نائینی پرداخت. وی در این تبیین ماهیت آن به تبیین دیدگاه نائینی در این زمینه پرداخت.

۱. نائینی؛ عالمی معتقد به گستره حداکثری دین، شریعت و فقه

عباسعلی مشکانی سبزواری، به‌عنوان اولین مبنای کلامی، به بحث «گستره شریعت» اشاره کرد و گفت: از جمله پرسش‌های الهی می‌شود، بحث گستره و قلمرو دخالت دین و شریعت در امور دیگر است که مقدار دخالت شریعت در امور دیگر تا کجا، فراتر از آن شامل امور اجتماعی نیز می‌شود؟ آیا شریعت پاسخگوی تمام انتظارات و نیازهای بشر است یا نه؟ آیا تمام امور سؤالاتی از این قبیل در این زمینه مطرح می‌شود.

۱.۱. دیدگاه‌ها در مورد گستره شریعت

وی ادامه داد: در این حداقل دو دیدگاه کلان وجود دارد: برخی معتقدند که در شریعت اسلام، اهداف و ارزش‌ها و کلیات بیا متخصسان و خرد جمعی واگذار شده است. عده‌ای هم معتقدند که در اسلام هیچ واقعه‌ای خالی از حکم نیست و آنچه امروز قوانین اسلامی پیش بینی شده است.

۲.۱. مکانیزم شارع مقدس برای پاسخگویی حداکثری به نیازها از دیدگاه نائینی:

مشکانی در مورد دیدگاه نائینی در این زمینه ادعا کرد: مرحوم میرزای نائینی به دیدگاه دوم (رویکرد حداکثری به قلمرو شریعت) گفت: مرحوم نائینی معتقد است اسلام در مقابل همه نیازهای بشری پاسخگوست و برای این پاسخگویی دو مکانیزم طراحی شده است: اطلاقات و قواعد عامی که با محوریت «ولی نوعی» پاسخ همه مسائل و نیازها استنباط شده و در اختیار مکلفین قرار می‌دهد. مشمول جعل مستقیم الهی است یکی از طریق نص خاص و دیگر از طریق عمومات، اطلاقات و قواعد عام. وی در ادامه به «مجموعه وظایف راجعه به نظم و حفظ مملکت و سیاست امور امت، خواه دستورات اولیه متکلفه اصل دستورالعمل‌ها متضمنه‌ی مجازات بر مخالفت دستورات اولیّه، علی کُلّ تقدیر، خارج از دو قسم نخواهد بود؛ چه بالضروره، یا منصوصاتی حکمش در شریعت مطهره مضبوط است و یا غیر منصوصی است که وظیفه‌ی عملیّه‌ی آن به‌واسطه‌ی عدم اندراج در تحت نظر و ترجیح ولیّ نوعی موکول است».

مشکانی همچنین به شواهد دیگری در زمینه نگاه حداکثری نائینی به قلمرو شریعت اشاره کرد: ۱. اعتراض نائینی به عدم اسباب خطاب به اندیشمندان روشنفکران و مسئولان؛ ۲. استدلال به واقعه غدیر و نصب حضرت علی (ع) به‌عنوان امام (تتمیم شریعت حکومت و اثبات وجود نظام سیاسی در شریعت اسلام و اعتقاد به ولایت عامه فقیه از جمله مؤیداتی هستند که برای این اد

۲. اعتقاد نائینی به مناسبات حداکثری و آمیختگی دین و سیاست

«آمیختگی دین و سیاست» دومین مبانی بود که مشکانی سبزواری مورد اشاره قرار داد و گفت: نزدیک‌ترین مبانی فقه حـ لحاظ ثبوتی واقعیت و هم به لحاظ اثباتی و تداعی در اذهان.

وی در ادامه گفت: مهمترین و بحث‌برانگیزترین معنای آمیختگی دین و سیاست این است که دین برای سیاست، حکومت و ا

این مدرس حوزه علمیه قم در توضیح تفاوت این مبنا با مبانی پیشین (گستره و قلمرو شریعت) گفت: گاهی در بحث قلمرو در حوزه اجتماع و سیاست است، اما مقدار این دخالت در حد امور کلی باقی می‌ماند و به جزئیات نمی‌رسد و یا حتی فقیهر اما این مناسبات و ارتباطات را در سطوح کلان و بالایی باور دارد و در سطوح پایین‌دستی و جزئیات مانند برنامه‌ها و شیوه‌ه و نظام سیاسی و... نمی‌پذیرد و اصطلاحاً آن‌ها را خارج از حوزه دین و شریعت قلمداد کرده وگذار شده به مدیران و متخـ سیاست در واقع ما به دنبال تبیین این نکته هستیم که از کلان‌ترین امورات جزئی‌ترین امور تحت نظر و اراده شارع و جـ که این سطح از مناسبات را قبول داشته باشد را در زمره باورمندان به آمیختگی دین و سیاست قلمداد می‌کند.

مشکانی سبزواری پس از تبیین ماهیت مبانی مورد بحث، گفت: با توجه به بیان و بنان مرحوم نائینی، به‌طور قطع می‌تو مناسبات حداکثری دین و سیاست و آمیختگی این هر دو باور دارد. از دیدگاه نائینی سیاست در دل دین و احکام اسلامی تشـ درج شده است. تعبیر «سیاسات نوعیه» نیز که فراوان در ادبیات مرحوم میرزا به کار می‌رود - که تعیین حکم آن‌ها به ولـ زمینه نگاه نائینی به نسبت دین و سیاست، قابل توجه است.

از نظر مشکانی سبزواری، یکی از مهمترین شواهد بر نگاه حداکثری نائینی به مناسبات دین و سیاست، مکانیزم است که پیثـ طریق نص خاص و عمومات و اطلاقات و قواعد عام تحت نظر ولی نوعی).

وی همچنین با اشاره به مباحث فقهی مرحوم نائینی در سر درس اضافه کرد: مرحوم نائینی در کتاب مکاسب و منیه الطالب داده است. به‌عنوان مثال نائینی در مکاسب در تعریف ولایت می‌گوید: «الولایه آن‌ها عباره عن الریاسه علی الناس فی ا همچنین نفس پذیرش ولایت عامه فقیه توسط نائینی را دلیلی مهم بر اعتقاد نائینی به آمیختگی دین و سیاست دانست.

عضو شورای علمی گروه فقه سیاسی مرکز فقهی ائمه اطهار (ع) همچنین شواهد و کدهای دیگری را به‌عنوان مؤید برای ایـ غرب مبتنی بر احکام سیاسیه و سیاست اسلامیه؛ ۲. تلاش نائینی برای برقراری نظام سیاسی مبتنی بر اسلام و احکام اسلام سیاست ولایتی توسط نائینی و حکم وی به وجوب برقرار سیاست اسلامیه و براندازی سیاست استبدادیه؛ ۴. تأکید نائینی بر بـ کارگزاران؛ ۵. تأکید نائینی بر لزوم عدم مغایرت قوانین و شیوه اداره جامعه و حکومت با احکام سلامی؛ و...

۳. ضرورت عقلی و شرعی حکومت از دیدگاه نائینی

«ضرورت حکومت» مبنای کلامی دیگری بود که ارائه دهنده کرسی «مبانی فقه حکومتی از دیدگاه میرزای نائینی» به تبییـ اشاره به ضرورت و بدهات حکومت، چه از منظر عقل و چه از منظر تأکید روایات بر آن، به دو روایت معروف از حضرتـ فاجرٍ» و «والِ ظَلُومٌ غَشُومٌ خَیْرٌ مِنْ فِتْنَةٍ تَدُوْمٌ» اشاره کرد.

مشکانی سبزواری در بیان دیدگاه میرزای نائینی در این زمینه گفت: از نگاه میرزای نائینی اصل اولی این است که اگر امور حـ و آشفستگی میل می‌کند و نظم آن‌ها بر اساس سیاست و حکومت و تدبیر است.

وی ادامه داد: نائینی معتقد است اداره فردی انسان‌ها به اراده و اختیار آن‌ها واگذار شده، اما امور مربوط به نوع بشر، بایـ بیان مرحوم نائینی در این زمینه اشاره کرد: «بدان که این معنا در نزد جمیع امم مسلم و تمام عقلای عالم بر آن متفق‌اند که به سلطنت و سیاستی است که خواه قائم به شخص واحد باشد یا به هیئت جمعیه و چه آنکه تصدی آن به حق باشد یا ا

مشکانی افزود: این بیان ناظر به ضرورت عقلی حکومت از منظر نائینی است. ایشان همچنین از منظر شرعی نیز بر این ضرورت اختلال نظام و از بین رفتن مملکت اسلامی رضایت نمی‌دهد و از متشرعین می‌خواهد که این مهم را حفظ کنند و لازمه آن تأسیس حکومت از باب مقدمه واجب، واجب خواهد بود.

مشکانی افزود: بر این اساس اصل و مبنای ضرورت حکومت از منظر نائینی روشن است و از سوی دیگر ابتدای فقه حکومتی واضح است؛ چه اینکه فقه حکومتی، فقهی حکومت محور و حکومت بنیان است.

۴. اعتقاد راسخ نائینی به ولایت فقیه عامه فقیه

مشکانی سبزواری به‌عنوان آخرین مبنای، به مسئله ولایت فقیه پرداخت و گفت: از جمله مسائل مهمی که در حوزه مبنای ولایت فقیه است، چرا که این مسئله با فقه حکومتی رابطه تنگاتنگی دارد.

وی با اشاره به اینکه در تحلیل نظریه ولایت فقیه دو مبنا وجود دارد، گفت: طبق مبنای اول، منشأ ولایت فقیه حسبیه است می‌شود؛ اما بر اساس مبنای دوم، فقیه به‌طور مستقیم و با نصب عمومی از جانب معصوم (ع) دارای ولایت عامه است.

این محقق فقه سیاسی در مورد دیدگاه نائینی در زمینه ولایت فقیه تصریح کرد: متأسفانه رویکرد نائینی و توجه نائینی به است که او ولایت فقیه را قبول ندارد! در حالی که نائینی علی‌رغم اعتقاد راسخ و عمیق به ولایت فقیه، با در نظر گرفتن به‌عنوان ثانوی اقدام به پیشنهاد مدل مشروطه کرده است.

مشکانی ادامه داد: مرحوم میرزای نائینی در آثار خود بارها و بارها بر اصل ولایت فقیه در دوره غیبت تأکید و تصریح کرد نائینی حداقل در سه جای تنبیه الامه بر حق فقیهان برای حق حکومت در عصر غیبت تأکید کرده است. همچنین در منابع فقه الطالب، به تبیین ولایت فقیه از طریق مقبوله عمر بن حنظله پرداخته است. به‌عنوان نمونه می‌گوید: فروایه ابن حنظله احسن

مدرس فقه سیاسی حوزه علمیه قم، در مقام جمع‌بندی دیدگاه نائینی در زمینه ولایت فقیه گفت: میرزای نائینی در عین اینکه مقام عمل به ارائه مدل مشروطه پرداخته، اما از لحاظ مبنایی و نظری، عمیقاً به ولایت عامه فقیه اعتقاد دارد.

مشکانی افزود: اساس اینکه نائینی توانسته از دل فقه، یک الگوی نظام سیاسی استخراج کند، این خود گویاترین نشانه بر رویکرد فردی به فقه و شریعت، توان فهم و درک و استنباط نظام و الگوی کلان ندارد.

گفتنی است، در ادامه جلسه، حجت‌الاسلام تاکی به بررسی و نقد مباحث ارائه شده پرداخت و حضاران نیز پرسش‌هایی را مد گفت.